

PETER TAKÁČ

Žižekova kritika liberálnej demokracie

By using lacanian notions marxist philosopher Slavoj Žižek brings a new and creative critique of ideology in postmodern times. The author of this paper shows their usage on liberal democracy. Subject gets used to the social practice offered to him by societal structure, which then appears spontaneous in his eyes. He builds himself an retrospective image, a fantasy, how he got to this point. Liberal democracy gives him the feeling of freedom to choose. Even if he won't participate, he has to confront himself with the superego imperative - the pressure of the societal and intersubjective demands. Which if aren't fulfilled, he is becoming isolated from the group and feels guilty. That feeling of detachment forces him to get more involved. Because of these self-regulators, the subject is unable to identify the flaws of liberal democracy, and cannot step outside that ideology. Critique has to keep in mind that other past forms of democracy (e.g. athenian slave democracy) have put themselves into the position of non-ideology and build on it. Žižek also works with the freudian concept of death drive, i.e. a human capacity, which concentrates itself on the core of an ideological system holding it together.

Key words: Critique of ideology; Liberal democracy; Psychoanalysis; Master-signifier; Objet petit a; Superego; Big Other; Death Drive

Disident – pud, ktorý vyprodukoval túžbu

Bývalí disidenti z rôznych krajín sovietskeho bloku, ktorí napomohli jeho rozpadu, nedávno nezávisle od seba reagovali na súčasnú ekonomickú krízu zmietajúcu svet. Neboli to však len upokojujúce slová podpory prečkať (dočasné) ťažké časy, ale vážne znepokojenie nad ďalším pokračovaním – rozsahom už nepodobného – stavu vyhrotenia spoločenských antagonizmov (mzda a kapitál, finančná špekulácia a reálna ekonomika, výroba a spotreba, zamestnaní a nezamestnaní...).

Signatár Charty 77 Petr Uhl sa nedávno vyjadril, že sa pomaly stáva odporcom demokratických pomerov, ktorých bol sprvu stúpencom. [1] Podľa Lecha Walesu z bývalého hnutia Solidarnosť kapitalistický systém funguje na vytváranie peňazí, no potom nevie, čo s nimi robiť, a to by sa malo podľa neho zmeniť. [2] Adam Michnik, jeho ex-kolega z odborového hnutia, dnes vidí okrem európskeho nacionalizmu a populizmu i narastajúcu ekonomickú moc Číny, z ktorej sa stala jedna z najdôležitejších ekonomík sveta, a pýta sa: K čomu to smeruje? [3] Už to teda nie je len zosnulý predstaviteľ undergroundu totalitnej doby Egon Bondy [4], kto sa na kapitalizmus po prevrate díva optikou nových, kritických pomerov, ktoré môžu zmeniť jeho preferovaný a deklarovaný liberálno-demokratický charakter.

Ako vôbec došlo ku konfrontácii s týmito hrozbami? A dokáže sa s nimi systém vyrovnat'?

Liberalizmus – maska, ktorej chýba tvár

Výrok „demokracia má prioritu pred filozofiou“ ([5]; 222) je taký známy ako jeho autor, liberál Richard Rorty. Jeho význam je jasný: môžeme debatovať o hocičom, pokiaľ sú zaručené otvorené podmienky tejto debaty. Je to dokonca také zrejmé, až by sme pri tom mali spozornieť. Ako nás učí Althusser, špecifickosťou ideológie je jej zrejmosť, ktorú až nie je možné neuznať, ba naopak – ešte pritom chceme zvolať: To je jasné! Je to pravda! ([6]; 46). Prirodzená otázka, ktorá môže nasledovať: „Prečo túto tému vôbec skúmame a problematizujeme?“ – len potvrdzuje obvinenie z preideologizovanosti výroku a to, že je subjekt v ideológii, pretože to považujeme za dané, samozrejmé, nepochybné.

Aby sme to doložili príkladom, pýtajme sa, ako boli tieto podmienky vytvorené. V kapitalistickom poriadku sa aj na Západe postupne vyvinuli z predchádzajúceho brutálneho vyvlastňovania obyčajných ľudí, proletariácie (nevyhnutnosť námezdných práca), či ich disciplinovania pod dohľadom štátu. Prostriedky liberálnej demokracie ako všeobecné volebné právo, vzdelanie, odbory, sloboda tlače „sú výsledkom dlhého, ťažkého zápasu nižších tried v priebehu celého devätnásteho storočia a majú riadne ďaleko k ‚prirodzeným‘ dôsledkom kapitalistických vzťahov“ ([7]; 150). Liberalizmus nezohľadňuje súvislosti, ktoré vytvorili kritériá pre jemu vlastný priestor otvorenej výmeny názorov, na čo treba pamätať práve v období globálnej kapitalistickej krízy, pri ktorej hrozí, že ich stratí. Kvôli súčasnej situácii, ale i v duchu boja proti spomenutej falošnej prirodzenosti, skúmajme túto demokraciu bližšie.

Liberalizmus ponecháva daný stav vecí, nezasadzuje sa za nejaký vyšší cieľ a rieši problémy postupne, jeden za druhým. Tie vydarené potom vystavuje ako svoje úspechy, zatiaľ čo tie zlé, nepodarené prípady minimálne len ako svoju vôľu neostat' bokom. Snaží sa tak vyvarovať prípadom, keď sa ambicióznejší či väčší pokus o Dobro mení na Zlo. Žižek v *Sublime object of ideology* upozorňuje na opačný prípad, ktorý prehladáme, a síce: ako môže konanie Zla (oddanie sa Zlu) nadobudnúť status etickej pozície ([8]; 23). Oddanosť ľudí fašizmu sa môže považovať za úctyhodný postoj prekročenia prízemných, materiálnych či sebeckých záujmov v prospech vyššieho cieľa (pracovať dlhšie a ťažšie, ísť bojovať proti presile, obetovať pre boj aj deti).

Liberalizmus neberie do úvahy starú šiestu Marxovu tézu k filozofii Feuerbacha, a to, že „ľudská podstata nie je nijaké abstraktum vlastné jednotlivému individu. Vo svojej skutočnosti je to súhrn spoločenských vzťahov“ ([9]). Ak napr. obyvateľom chudobných ghett nevytvorím možnosť pracovať a integrovať sa do spoločnosti, teda ak ghettá neotvorím či nezruším, budem neustále zápasit' s deviaciou, neporozumením a vzájomným vylučovaním sa medzi majoritou a minoritou žijúcou oddelene. Strach z realizácie väčšieho rozhodnutia či ambicióznejšieho projektu problém udržiava a prehlbuje. Dá sa povedať, že strach z nožnej chyby sa následne dialekticky mení na chybu samotnú ([10]; 40).

Kritizujte ma – stalinská výzva kapitalizmu

Na svojich prednáškach S. Žižek v poslednom období praktikuje nasledujúci myšlienkový experiment: Na kongrese strany vystúpi Stalin a po obligátnom potlesku vyzve prítomných, aby ho kritizovali. Niekt' vstane a prednesie kritiku hladomoru na Ukrajine. Je jasné, že na druhý deň ten človek náhle zmizne. No predstavme si, že po ňom vstane ďalší, aby diskutujúceho pred sebou odsúdil, že takto Stalina kritizovať nemôže. Žižek však tvrdí, že tento zmizne ešte rých-

lejšie ako ten prvý. Prečo? Princíp je rovnaký ako v rozprávkovom príbehu s cisárovými novými šatami ([11]; 11 – 12): vyhlásiť nepísané pravidlá otvorene je totiž horšie ako ich prekročenie.

Ako to je v prípade kapitalizmu?

Kritika kapitalizmu je dnes taká rozšírená, že sa objavuje dokonca i v hollywoodskych filmoch. Ako nepriateľ tu vystupuje napríklad veľká korporácia ženúca sa bezohľadne za ziskom. Tu si treba dávať pozor, pretože ak je možné zarábať na kasových trhákoch s touto tematikou, značí to, že antikapitalizmus stratil svoje subverzívne ostrie. Mali by sme preto pozrieť na to, čo umožňuje tento postoj, na suplement, ktorý udržiava vieru v tento systém. Tvrdým jadrom (Pánom-signifikantom) dnešného systému je demokracia ([12]; 8), ktorá nám nedovoľuje vziať negatívne účinky kapitalistickej efektivity vážne, ale ponímať ich len ako čiastkové zlyhania ľudí, ktoré možno časom napraviť.

Signifikant liberálnej demokracie určuje význam všetkého, čo sa dnes v kapitalizme deje. Ak dôjde ku korupcii, podvodu, zvýšeniu nezamestnanosti, nárastu rôznych populistických názorov, prejavom náboženského fundamentalizmu, rasizmu, drancovaniu prírody atď..., za všetkým stojí nedostatok demokracie a súčasne viera v to, že tieto negatíva budú neskôr vyvážené nejakou demokratickou procedúrou či nástrojom. Okrem parlamentných či lokálnych volieb, občianskej spoločnosti, slobodnej tlače, médií, súdnej moci, odborov či dostupného vzdelania sem môžeme pridať i vojnu či „humanitárny zásah“. Každodenná, objektívna prax pohybovania sa v týchto ideologických štátnych aparátoch (Althusser) zabezpečuje reprodukciu systému aj tým spôsobom, že si dodatočne vyžiada subjektívne zapojenie sa na základe jeho nevedomelého, predchádzajúceho konania ([13]; 12 – 13). Subjekt si teda retrospektívne začína myslieť, že tak konal preto, že to tak chcel.

Demokracia – vláda vystrašenejšej väčšiny

Ako funguje ústredný demokratický nástroj – voľby? Alain Badiou v súvislosti s nimi hovorí o dvoch druhoch strachu: prvý strach sa týka obyvateľstva, ktoré sa bojí, že sa niečo stane, a to zhorší ich situáciu a prinesie úpadok ich života. Bežným obetným baránkom (prameňom strachu) bývajú cudzinci, chudobní, vzdialené krajiny, ktorým sa nechceme podobať. Z tohto strachu profitujú nacionalistické, ale i konzervatívne strany. Druhý strach vyplýva z prvého strachu a obáva sa toho, k čomu to môže viesť. Je to vlastne strach z ich strachu ([14]; 23). Tento strach nie je len konzekventný, pretože môže zároveň opätovne podnecovať prvý strach, a to tak, že na liberálnu otvorenosť reaguje konzervatívnou zomknutosťou. Bez ohľadu na aktualitu, reálnosť či komplexnosť problémov a vážne a dlhodobé riešenia, ktoré si žiadajú, bývajú demokratické voľby v prvom rade motivované strachom: strach z tých druhých, strach z rozhodnutia druhých, strach pred nerelevantnosťou vlastnej slabo zastúpenej menšinovej voľby. Navzdory vyzdvihovanej popularnosti a preferovanosti individuálnej voľby je tak parlamentná demokracia omnoho viac závislá od tých druhých. Dôvodov na obavy je totiž veľa: teroristi, imigranti, islam, choroby, budúcnosť, bezpečnosť, vojenská obrana, morálny úpadok..., a pre politikov je vždy jednoduché a vďačné zahrať touto kartou.

Postupne sa vytratil aj jasne zadaný rozdiel medzi pravicom a ľavicou, čím sa relevantný politický výber z celého farebného spektra zúžil na odtiene jednej farby. Tieto vyhliadky zaznamenal už v 60. rokoch 20. storočia Sartre, keď povedal, že „ľavica je páchnuca, prevrátená mŕtvola“. Dnes sme konfrontovaní s najpokročilejšou fázou tohto procesu ([14]; 25).

Zdanie účinnosti tejto procedúry sa napriek všetkému vytvára poukazovaním na volebnú účasť: ak je účasť vysoká, je to víťazstvo pre demokraciu a bude to znamenať väčšiu spokojnosť ľudí. Príčinou vysokej účasti však môže byť zúfalstvo voličov a dôsledkom napr. nasledujúce zvolenie nacistického vodcu Hitlera v minulosti (ide Badiouov vedome a úmyselne zvolený príklad s cieľom teoretickej demonštrácie). Demokracia teda neberie do úvahy dôsledky, ku ktorým bude smerovať volebný výsledok, takže je možné zvoliť i xenofóbnu orientáciu spoločnosti, vojnu či represie. Dôležitá je tu len posvätnosť a nespochybniteľnosť výsledku, takže subjekt s mandátom sa považuje za oprávnený na kroky, ktoré podnikne, pretože sa preň rozhodli ľudia ([14]; 31).

Kam nás môže doviesť takýto systém a ako vyzerá alternatíva k nemu?

Posledný (pra)človek v prehistórii dejín

Film Alfonsa Cuaróna *Children of Men* nezobrazuje koniec sveta, skôr jeho pomalé vyhadzovanie. Motív neplodnosti mužského pokolenia v ňom treba chápať i metaforicky: „*Ako dlho môže kultúra existovať bez nových podnetov? Čo sa stane, ak už mladí nie sú schopní prichádzať s niečím prekvapivým?*“ ([15]; 11) Tým prekvapivým sa tu pochopiteľne myslí niečo omnoho dôležitejšie než len nový, prevratný artikel, ktorý by naštartoval trh a zvýšil zisky spolu s kúpyschopnosťou obyvateľstva. Ide o to, že liberálna demokracia neposúva udalosti vpred, ale zápasí a potkýna sa stále o ďalšie problémy, ktoré nevie, ako riešiť. Medzi tie najnebezpečnejšie patria: ekológia, nacionalizmus, nové apartheidy, neorasizmus, náboženský fundamentalizmus... Tieto symptómy poukazujú na hlbšiu príčinu, akúsi ideovú vyčerpanosť, ktorou je na Západe rozšírená neochota ľudí podieľať sa na spoločných vyšších záujmoch, strata ideálov, neschopnosť niečo pre ne obetovať. Pripomína to Nietzscheho opis Posledného človeka: „*Neschopný snívať, unavený zo života, neriskuje, hľadá len pohodlie a bezpečie...*“ ([16]; 24). Pritom si však títo „poslední ľudia“ myslia, že je to dobré a hovoria: „*My sme vynasli šťastie.*“ ([17]; 14)

Na „druhej strane sveta“, ktorý je alternatívou liberalizmu, je – naopak – ochota riskovať všetko pre transcendentnú príčinu až do krajnosti sebadeštrukcie. To je napokon rozdiel medzi krajinami „prvého“ a „tretieho“ sveta: užívanie si materiálneho a kultúrneho bohatstva verzus obetovanie života pre vyššiu vec; to je Nietzscheho aktívny a pasívny nihilizmus ([16]; 25).

Ak by sme hľadali nejakú zlatú strednú cestu medzi liberalizmom odstupu a subjektívnou angažovanosťou pre vyššiu vec, tak vedzme, že sa to už podarilo tým, u ktorých by sme to nečakali. Príkladom za všetky je taliansky expremiér Silvio Berlusconi. Sarkasticky sa dá povedať, že sa mu podarilo prekonať politiku odcudzenú od súkromných záujmov tým, že otvorene zneužíval štátnu moc na ochranu svojich ekonomických záujmov a využívaním jej mechanizmov na osobné účely (televízia) ([18]; 49). V Európe však istotne nie je jediným, ide skôr o značne rozšírenú nerest' spojenú s vládnutím.

Slavoj Žižek v tejto súvislosti hovorí, že Berlusconi sa správa ako postavička Kung Fu Panda z rovnomenného rozprávkového filmu. V príbehu je Panda vyvolená zachrániť svoje mesto, no napriek tomu, že toto poslanie je počas filmu neustále zosmiešňované, nezabráni to jeho naplneniu. Podobne Taliani vedeli o Berlusconiho skorumpovanosti, no napriek tomu ho nechávali v úrade a volili ho.

Mali by sme však ísť ešte ďalej. Horšie totiž je, že to isté platí už aj pre samotnú demokraciu – málokto ju naozaj berie vážne a o jej skazenom, nielen nedokonalom charaktere sa vie, no to nebráni v udržiavaní rovnakého stavu ([18]; 50 – 51).

Úplnosť - založená na chýbaní

Únik z falošnosti oboch postojov nepredstavuje syntéza, ale pozícia *absolútneho vedenia*. V Žižekovom ponímaní tohto Heglovho konceptu nejde o absurdnú predstavu dosiahnutia akéhosi nedosiahnuteľného a nerealizovateľného ideálu, ktorého snaha o nastolenie by mala okrem skazy a hrôzy za následok zredukovať jedinečnosť, mnohosť a pestrosť života ([19]; 27). Nejde teda o uzatvorenie, či nastolenie totality, ale o pozorovanie, že každý systém (symbolický poriadok) je už takpovediac uzatvorený na svojej neuzatvorenosti, na svojej vlastnej poruche ([10]; 53). Čo to znamená?

Pre nami predstavovaný svet štrukturalizmu sú dôležité signifikanty. Sú definované tak, že prítomnosť jedného termínu (označenia) sa rovná neprítomnosti druhého. Deň je to, čo nie je noc ([11]; 22), či z oblasti politiky: liberalizmus nie je fundamentalizmus. Tieto signifikanty však možno odvodzovať z celej siete takzvaných „*voľne plávajúcich signifikantov*“ ([8]; 96): liberalizmus od socializmu, nacionalizmu, fundamentalizmu atď., ako aj oni k nemu: fundamentalizmus k liberalizmu a socializmu atď. Z tejto série nekonečných ekvivalentov sa však naša vlastná pozícia, z ktorej vypovedáme, vzťahuje na jeden výnimočný signifikant: Pán-signifikant. Vzhľadom na predchádzajúci príklad povedzme, že na demokraciu. To však ešte nič nevysvetľuje.

Čo je táto demokracia? Jej výlučné miesto vypovedá o jej charaktere len čiastočne. Nevyhnutné je totiž pýtať ďalej: Týka sa všetkých bez rozdielu, alebo len „ctihodných“ občanov? Týka sa žien, chudobných či ľudí neplatiacich dane? Každý takýto opis je navyše pokusom hovoriť o ostatných, súperiacich interpretáciách a snahou vytlačiť ich. Nijaký z týchto jej opisov však nie je úplný, vyčerpávajúci: aj keď sa totiž hovorí o demokracii, vždy ide len o jeden pohľad na to, čím je (t. j. pre koho je). Nijaký metaopis zahrňujúci všetky interpretácie neexistuje ([20]; 46).

Každý opis je metaopisom samým osebe a je v istom zmysle úplný. Napríklad aténska demokracia vylučovala z rozhodovacieho procesu ženy a otrokov, no prisudzovala im komplementárnu rolu zaobstarávania domácnosti. Takéto nastavenie zabezpečovalo chod spoločnosti a nič mu nechýbalo. Každý člen, polo-člen (žena) i ne-člen (otrok) spoločnosti v nej mal svoje postavenie a funkciu. Až iný Pán-signifikant (napr. v ktorom má žena rovnaké právo ako muž, kde niet otrokov atď.) môže ukázať nedostatočnosť, resp. obmedzenosť predchádzajúceho Pána-signifikanta ([20]; 47).

Demokracia je teda nielen určitým konkrétnym opisom toho, koho a čoho sa týka, ale v ďalšom ohľade i samotnou odlišnosťou, ktorá do tohto konkrétneho opisu nezapadá. Je to taktiež výnimka nazývaná *objet petit a*, ktorá však nie je viditeľná, pretože je vždy obsadená Pánom-signifikantom, teda nejakým konkrétnym hegemonickým opisom ([20]; 50-51). Každé ideologické pole určené či „zošíť“ nejakým *point de capiton*, povedzme inkluzívnejšou podobou demokracie ako aténska otrokárska demokracia, spätne zviditeľňuje vzťah predchádzajúceho Pána-signifikanta k výnimke (ženám, otrokom). Každý opis sa vymedzuje voči ostatným opisom toho, čo to Demokracia je tým spôsobom, že sa stavia do dominantnej role metaopisu a ostatné opisy obviňuje z ideologickosti. Osobuje si tak pre seba právo hovoriť o odlišnostiach z pozície hegemóna.

Objet petit a – výnimka potvrdzujúca pravidlo

Zámer kritiky ideológie je podľa Slavuja Žižeka skromnejší než známe chápanie ideológie vychádzajúce z konceptu falošného vedomia, za ktorým sa ukrýva nejaký prirodzený prístup k tomu, čo je realita ([30]; 81). Ide skôr o predpoklad, že každý nový opis otvára cestu pre výnimky, pre nové pole toho, čo možno vidieť, čo jestvuje ([20]; 52).

Z pozície liberálnej demokracie síce vidíme nedostatočnosť aténskej demokracie, vylučujúcej isté skupiny obyvateľstva z rozhodovania, no nedokážeme z nej vidieť jej vlastnú neúplnosť. Buď vidíme výnimky (to, čo chýba), alebo vidíme pole. To znamená, že ostatné podoby demokracie presahujúce demokraciu liberálnu, ako napr. ekonomická demokracia, priama demokracia, buď nie sú z jej pohľadu dôležité, možné, alebo sú považované za hrozbu, keďže by narušili fungujúce štrukturálne pole stávajúcej demokracie.

To, čo udržuje subjekt v symbolickom poriadku bez výnimky či chýbania, o ktorých sme hovorili, je práve pocit subjektu, že je mimo symbolična. Charakteristická neúplnosť každého symbolického poriadku (tzv. chýbanie v Druhom) je však komplementárna s preškrtnutým subjektom, t. j. subjektom, ktorý vstúpil do jazyka. Ako sme si ukázali vyššie, *objet a* značí trhlinu v konzistencii Druhého (Symbolického poriadku). Zároveň je niečím, čo ani subjekt nemá a tvorí preto podklad túžby a jej príčinu. Subjekt si preto myslí, že *objet a* má Druhý a je tak neobjektovým, nesymbolickým prístupom k Druhému ([21]; 137 – 139). Tento vzťah medzi chýbaním v Druhom a preškrtnutým subjektom býva zobrazovaný

$\$ \diamond a$

Ich súvis by sa pre potreby nášho textu dal vysvetliť nasledujúco: Druhý interpeluje subjekt. (Spomeňme si na známy Althusserov príklad človeka, ktorý sa otočí na zvolanie policajta „Hej, vy tam!“, hoc nevie, či volal naňho ([6]; 48)). Subjekt reaguje, pretože mu toto oslovenie dáva, pre dojem bytia objektom hodným túžby (*objet a*) Druhého ([21]; 134) pocit výnimočnosti ([22]; 15). Reaguje však vytvorením *fantasmy*, predstavy o tom, čo od neho Druhý vlastne chce. *Fantasma* tvorí suplement týkajúci sa nedostatočnosti Druhého a bráni možnosti vyhnúť sa jeho vplyvu či moci. Ak je nejaký príkaz Druhého nezmyselný, napr. „Zjedz živú dážd'ovku!“ ([23]; 172), vytvorí si subjekt fantasmickú predstavu o tom, prečo uposlúchol („Vyskúšal som čosi nové... Napomohol som vedeckému výskumu...“). Alebo: napriek tomu, že viem, že sú strany skorumpované, volil som ich, pretože konám demokraticky, volím menšie zlo, verím v postupnú automatickú očistu politiky atď. Tieto príklady ilustrujú, že napriek absurdite, protikladnosti či prvotnému nesúhlasu sa subjekt podvoľuje konať v súhlase s interpeláciou Druhého.

Fantasma dotvára identitu subjektu, pretože ho učí a zodpovedá na otázku, po čom má túžiť (*Che vuoi?*). Túžba však prichádza od Druhého, keďže to je sféra, ktorú pozná, ktorá je mu k dispozícii. Ak žijem v demokracii, očakáva sa odo mňa, že pôjdem napríklad voliť. Subjekt je však pre veľkého Druhého chýbaním v Druhom, čo mu poskytuje „priestor pre dýchanie“ ([8]; 137), pre dojem slobodného stotožnenia sa s ním. „Ak je príkaz podaný priamo, obchádzajúc zdanie slobody, zasahuje nás verejné poníženie a môže v nás podnieť vzburu“ ([24]; 277). Subjekt sa totiž vždy identifikuje s viacerými rovinami: okrem toho, ako ma vidí Druhý (tzv. *Ego-ideal*), ktorý dohliada na to, kým mám byť, to je aj rovina imaginárna, ktorá sa týka toho, akým chcem byť (*ideal ego*) ([25]; 80). Je to snaha zachovať si tvár, mať o sebe nejaký ideálny obraz. Na jednej strane chcem naslúchať zákonu a plniť ho, no musí mi byť daná možnosť výberu, a to práve pre obraz, ktorý si o sebe potrebujem zachovať ako istú podobu identifikácie so samým sebou.

Superego – rob si čo chceš

V tomto prípade by sloboda, dojem možnosti výberu, znamenala nejst' voliť. Žižek však upozorňuje na odvrátenú stranu Zákona, superego, t.j. iný druh zákona, ktorý je primárnym predmetom psychoanalýzy ([22]; 40). Superego tvorí funkciu nevedomého doplnku, opory veľkého Druhého. Pokiaľ Ego-ideal predstavuje Symbolično, symbolickú identifikáciu subjektu, superego je Reálnom, v tomto prípade krutým a neuspokojiteľným agentom, ktorý ho bombarduje nemožnými požiadavkami a zosmiešňuje každý neúspešný pokus splniť ich ([25]; 80). Tohto agenta si môžeme priblížiť na osobe rodiča. Dieťa môže byť usilovné, plniť si úlohy a byť úspešné v škole, no to nič nemení na večne nespokojnom a upozorňujúcom rodičovi.

Pri voľbách to je možnosť nejst' voliť. Ak podľa subjektu tento nástroj zlyháva, môže z tohto mechanizmu vystúpiť a vyjadriť tak svoj nesúhlas s jeho fungovaním. Poskytuje mu to slasť, pretože tak dal najavo svoju kritickú mienku a vymkol sa kontrole zákona. Ostal tu však „*najsilnejší nátlak na jednotlivca, ktorý je nútený splniť jeho imperatív stotožnenia sa so skupinou*“ ([22]; 40). A tu je práve reč o superegu, pretože aj keď sa subjekt rozhodol nejst' v súlade s ponúkanými alternatívami, pociťuje tlak, ktorý mu napovedá, že jeho odmietnutie ho vyčleňuje z demokratickej spoločnosti, pretože ak nikoho nevoľil, nemá právo sa na nikoho sťažovať. Imperatívy sú viaceré: demokracia nie je dokonalá, žiaden systém nebude nikdy dokonalý, nevoľenie je minútý hlas, negatívne ovplyvňuje ostatných, môže to byť chápané ako znak jeho apatie atď., atď. Subjekt si je tak pod tlakom pocitu viny nútený svoj zámer (vyjadriť svoj názor iným spôsobom) dobre rozmyslieť. Superego teda taktiež reguluje slasť subjektu.

Iným podstatným aspektom tohto agenta je fakt, že odstup vlastne na veciach nič nemení. Nevoľič, ktorého môžeme v tejto chvíli zameniť za cynika, „*necháva nedotknutú fantasmu, fantasmické pozadie verejne napísaného ideologického textu*“ ([24]; 279). Predstavy o dobrom fungovaní, všeobecnej prospešnosti a slobodnom výbere ostávajú zachované, ba posilnené: každý si môže vybrať, či voliť pôjde alebo nie, môže vyjadriť svoje znechutenie neúčast'ou, nie je nútený sa zúčastniť, môže nástroje kritizovať atď. Systém samotný to však nezlepší, keďže platné ťahy v hre liberálnej demokracie sú jasne dané.

Lacan podľa Žižeka hovorí, že vinný môžeme byť len preto, že sme ustúpili od svojej túžby ([25]; 81). Dalo by sa to chápať ako spriechodnenie svojej túžby nesúhlasu s danými alternatívami a trvanie na nej. V opačnom prípade sa túžba mení na subjektívny pocit viny, ku ktorej tlačí superego, čo má za následok nielen zotrvanie v štruktúrach daného veľkého Druhého, ale posilňovanie jeho pozície.

Chcenie – ničoho

Oblúkom sa teraz vráťme späť k Nietzsche, ktorého sme spomínali v súvislosti s jeho konceptom Posledného človeka. Na vysvetlenie nihilizmu ako protikladu k vôli k životu sa na konci Genealógie morálky hovorí, že „*človeku je milšie chcieť Nič, než nechcieť*“ ([26]; 134). Nietzsche totiž odhaľuje vôľu aj za popretím vôle, avšak je to vôľa negujúca svoju tvorivú životaschopnosť. Zaujímavé je doplniť, že nihilizmus vôle k Ničomu je v súvislosti s konceptom večného návratu seba-negujúcim ([27]; 123). Teda aj keď asketický ideál „*prameni z inštinktu ochrániť a zachrániť degenerujúci život*“ ([26]; 98), pokiaľ svojim popieraním (vôľa k Ničomu) nenadobudne napokon mimovoľne podobu pritakania životu, hrozí mu zánik. Povedané krátko:

„Nihilizmus sa vo večnom návrate a jeho prostredníctvom už neprejavuje ako uchovávanie a víťazstvo slabých, ale ako zničenie slabých, ako ich sebazničenie“ ([27]; 123).

Lacan na Nietzscheho síce nenadväzuje, no príbuznosť ich konceptov je v tejto veci evidentná. Práve kýžený *objet petit a* je tým, čo predstavuje pozitivizovanú stratu, a teda zástupcu Ničoty ([28]; 121). Chcenie Ničoho je pre Lacana základnou štruktúrou ľudského pudu (konkrétne pudu smrti) – niečím, čo odlišuje človeka v pozitívnom zmysle, pretože „*nám umožňuje prekonať tupý seba-potvrdzujúci životný rytmus*“ ([28]; 122).

Čo presnejšie je tento pud smrti, táto záhadná ľudská kapacita? Freud, ktorý s ním prišiel, opisuje, že je mimo princíp slasti. Spomína príhodu s deťmi, u ktorých si všimol, že sa s odchodom matky vyrovnávali jednoduchou hrou miznutia a znovuoobjavovania hračky, čo im robilo radosť ([29]; 55 – 57). Freud to nazýva nutkaním k opakovaniu a ním vysvetľuje fungovanie pudu smrti ako neuspokojeného pudenia: strastiplný zážitok (odchodu matky) a zrieknutie sa uspokojenia si dieťa kompenzuje slasťou, ktorú získava napodobením tejto preňho neprijemnej scény. Nutkanie k opakovaniu poskytuje dodatočnú slasť, pretože dieťa má dojem, že môže odchod/príchod matky kontrolovať, poprípade, že dáva odhadzovaním hračky najavo, že sa bez rodiča zaobíde a tak sa mu pomstieva ([29]; 55 – 57).

Na základe toho môžeme pristúpiť k rozdielu medzi túžbou a pudom. Pud je pnutím ľudskej existencie, ktorého uspokojenie je nahradené práve opakovaným mňaním svojho predmetu. Túžba rovnajúca sa slasti ([28]; 320) je vedľajším efektom, ktorý má subjekt za dočasné naplnenie medzery v Symbolične. Sebaspochybnujúci aspekt túžby „toto nie je ono“ neustále generuje samú seba. Nemožnosť uspokojiť túžbu sa dialekticky stáva túžbou po neuspokojení ([28]; 313) a slasť je preto vlastne „*rozkošou z bolesti*“ ([28]; 320). Povedané inak: nemožnosť uspokojiť pud sa mení na uspokojovanie krúžením okolo cieľa, čo vysvetľuje prepojenosť slasti so strasťou.

Nikdy nedosiahneš to, čo chceš – chcením ničoho dosiahneš čo nechceš

Pud smrti ako najradikálnejšia podoba pudu je pnutím orientujúcim sa nie na predmet, ale na Ničotu. Tento súvis pochopíme jednoducho, ak sa vrátíme k príkladu disidentov reálneho socializmu. Snaha o autentický socializmus, napr. o socializmus s ľudskou tvárou, či neskôr tzv. prestavbu, bola usilovaním o Ničotu Reálna (*objet petit a*), ktorá následne spôsobila rozloženie celého systému. Postupné zmierňovanie obmedzení v Gorbačovovej perestrojke totiž systém neposilnilo, ale celkom rozložilo ([28]; 350). Táto tendencia po autentickom socializme bola v režime prítomná stále, no uvoľnenie pomerov, ktorému bolo počas Pražskej jari zabránené vpádom vojsk Varšavskej zmluvy, malo na reálny socializmus efekt rozpadu.

Vôľa disidentov k Ničote, ochota dať v stávkú všetko pre jednu Príčinu – lásku, umenie, poznanie, politiku – predstavuje pud smrti ([28]; 122), motiváciu neberúcu ohľad na telesnosť, konečnosť či smrteľnosť človeka. Príklady disidentov uvedené na začiatku textu (Uhl, Bondy, Walesa), ktorí sa neuspokojujú ani s terajším stavom, potvrdzujú štruktúru pudu, ktorého uspokojenie je nemožné a uspokojuje sa tak len samotným krúžením okolo cieľa. Pri tomto opakovanom mňaní dochádza k vedľajšej produkcii slasti, ktorej sa nemožno zbaviť. Nutkanie k opakovaniu vytvára dodatočnú slasť (založenú na princípe slasť – strasť), aj keď sa mňame cieľu.

Reálny socializmus otvoril utopický priestor nedosiahnuteľného objektu túžby (opäť ide o *objet petit a*), no ten nebol naplnený, keďže sa hegemonie následne chopil konkurenčný Pán-signi-

fikant v podobe demokratickeho kapitalizmu. Nesplnený prísľub autentickjšieho socializmu pripomína vtip, ktorý uvádza Žižek v *Nepolapiteľnom subjekte*: Neskoro v noci chce dievča pred svojím domom zviešť chlapca, a tak ho pozýva na kávu. Na jeho slová, že on, žiaľ, kávu nepije, odpovedá: „Nič to, ja aj tak žiadnu nemám“ ([28]; 327). *Objet petit a* autentického socializmu (komunity, založenej na demokratickej rovnosti) nebol dosiahnutý, no snaha o jeho dosiahnutie odhalila dodatočnú túžbu, a vedľajšiu slasť. Konštituovaná túžba je tu posunom, metonymickou náhradou pôvodného smerovania: síce sa konali a konajú demokratické voľby, no stratil sa socialistický projekt spolupatričnosti. Neodmysliteľnou črtou túžby je však nenaplnenosť a ďalšie spochybňovanie „toto nie je ono“, a je tak odsúdená na ďalšie hľadanie.

Zatvorené dvere – vytvárajúce vonkajší priestor

Akú utopickú víziu nám otvára kapitalizmus? Jestvuje vôbec nejaká požiadavka, ktorej by nedokázal v konečnom dôsledku vyhovieť? Na doloženie skutočnosti, že to nie je také ľahké, uvádza Žižek Marxovu charakteristiku kapitalizmu, ktorého hranicou je sám kapitál ([28]; 384). Kapitalizmus totiž nemá uzol, ku ktorému by sa bolo možné vzťahovať, nemá mocenské centrum, na ktorom by stál. Jeho obrovská životaschopnosť spočíva v tom, že tvorí samotný podklad ďalších systémov (vlády parlamentnej demokracie, štátostrany, absolutistickej monarchie, konštitučnej monarchie atď.), a nimi sa funkčne etabloval v istých regiónoch či krajinách.

Na Západe je týmto Pánom-signifikantom liberálna demokracia, ktorá pri nekompromisnej logike kapitálu dotvára legitimitu systému tým, že dáva ľuďom možnosť a mechanizmus vyjadriť sa k jeho fungovaniu. Niektoré javy však systém reflektuje nedostatočne alebo ich nereflektuje. Najvýraznejším príkladom môže byť napríklad to, že v parlamentnej demokracii víťazia strany, ktoré za sebou majú dostatočný kapitál a ktorého záujmy musia napokon splňať a splácať. Kupovaním hlasov, mediálnym ovplyvňovaním, manipuláciou s voľbami či ich dlhou periodicitou ostávajú vlastné záujmy chudobnej väčšiny z veľkej časti zanedbané.

Pán-signifikant liberálnej (parlamentnej) demokracie, ako sme už spomínali, poníma tieto odchýlky ako nedostatočné aplikovanie svojich mechanizmov a nástrojov (viac verejného povedomia, pluralitnejšie a slobodnejšie média, viac verejných diskusií atď.) a zakrýva, či prekrýva ich svojím tieňom. Tieto odchýlky sa v psychoanalýze nazývajú symptómami, ktorých skúmaním a rozpracovaním bola konštituovaná psychoanalýza. Symptómy liberálnej demokracie pre ňu samotnú však nie sú ničím výnimočným a nepovažuje ich za dôležité. Ak v parlamentných voľbách hlasuje len 40 % oprávnených voličov a aj hlasy tých sú roztrúsené povedzme medzi desiatimi stranami, je to pre túto demokraciu signál toho, že jej nástroje sú málo využívané, a nie toho, že na nich ľudia rezignovali alebo že nedokážu reflektovať ich mienku a záujmy.

Vymedzovať sa voči takémuto nedostatočnému reflektovaniu situácie iným Pánom-signifikantom môže byť považované nie za dobrú radu či upozornenie na jeho zlyhávanie, ale ako znak nedokonalého aplikovania daného Pána-signifikanta. Spochybňovanie liberálno-demokratickeho signifikanta či negatívny postoj k nemu má potom opačný efekt – snahu o posilnenie pozície stávajúceho režimu v nezachovanej, zhoršenej podobe. Funkčnou stratégiou môže však naopak byť trvanie na demokracii, ku ktorej sa režim hlási, a dožadovanie sa jej úplného naplnovania. To znamená snažiť sa v mene liberálnej demokracie dostať k jej vlastnému významu a dovoľávať sa rozhodovania o širokých veciach, napr. ekonomického charakteru či otázok obrany a rozšírenia participácie občana na rozhodovaní ďalšími nástrojmi. A naopak nezužovať demokratickú sféru

na marginálne otázky kultúrneho charakteru alebo opúšťať tieto priestory v prospech technokratickej vlády.

Zdroje:

- [1] <http://www.advojka.cz/archiv/2011/24/pomalu-se-stavam-odpurcem-systemu>
- [2] <http://online.wsj.com/article/APb6ba79d7a2c741ddb02b45462a3ad68e.html>
- [3] <http://salon.eu.sk/4183/22-rokov-st%C4%BAp%C4%8Dek/>
- [4] <http://nezavisli.blogspot.com/2008/09/david-l-steinhardt-posledn-eskoslovensk.html>
- [5] GÁL, E. – NOVOSAD, F. (EDS.): O slobode a spravodlivosti. Bratislava : Archa, 1993, s. 222.
- [6] ALTHUSSER, L.: On ideology. Verso, 2008, s. 46.
- [7] ŽIŽEK, S.: Utopie liberalismu. In: Podkova nade dveřmi. VVP AVU, Praha 2008, s. 150.
- [8] ŽIŽEK, S.: Sublime object of ideology. Verso, 2008.
- [9] MARX, K.: Tězy o Feuerbachovi. In: http://www.kmbe.cz/Nemecka_Ideologie_Final.pdf
- [10] ŽIŽEK, S.: 'The most sublime of hysterics': Hegel with Lacan. In: Interrogating the real. Continuum, 2008.
- [11] ŽIŽEK, S.: For they know now what they do. Enjoyment as a political factor. Verso, 2008.
- [12] ŽIŽEK, S. (ED.): On practice and contradiction. Mao Tse-Tung. Verso, 2007.
- [13] ŽIŽEK, S.: The spectre of ideology. In: Žižek, S. (ed.): Mapping ideology. Verso, 1994.
- [14] BADIOU, A.: The meaning of Sarkozy. Verso, 2008.
- [15] FISHER, M.: Kapitalistický realismus. Rybka Publishers, 2010.
- [16] ŽIŽEK, S.: Violence. London : Profile books, 2009.
- [17] NIETZSCHE, FRIEDRICH: Tak pravil Zarathustra. Votobia, 1995; alebo ([27]; 262).
- [18] ŽIŽEK, S.: First as tragedy, then as farce. Verso, 2009.
- [19] ŽIŽEK, S.: Lacan – at what point is he hegelian? In: Interrogating the real. Continuum, 2008.
- [20] BUTLER, R.: Slavoj Ž.: Live theory. Continuum, 2005.
- [21] FULKA, J.: Psychoanalýza a francouzské myšlení. Herrmann & synové, 2008.
- [22] ŽIŽEK, S.: Mor fantázií. Bratislava : Vydavateľstvo Kalligram, 1998.
- [23] ŽIŽEK, S.: Může nám dnes Lenin ještě sdělit něco podstatného o svobodě? In: Podkova nade dveřmi. Praha : VVP AVU, 2008.
- [24] ŽIŽEK, S.: Re-visioning 'lacanian' social criticism: the law and its obscene double. In: Interrogating the real. Continuum, 2008.
- [25] ŽIŽEK, S.: How to read Lacan. W. W. Norton & Company, 2007.
- [26] NIETZSCHE, F.: Genealogie morálky. Aurora, 2007.
- [27] DELEUZE, G.: Nietzsche a filosofie. Praha : Herrmann & synové, 2004
- [28] ŽIŽEK, S.: Nepochopitelný subjekt. Chomutov : L. Marek, 2007.
- [29] FREUD, S.: Za princípom slasti. Bratislava : Kalligram, 2005.
- [30] ŽIŽEK, S.: Connections of the freudian field to philosophy and popular culture. In: Interrogating the real. Continuum, 2008.